

Fra studienummer til hyrde for en menighed

En empirisk undersøgelse af bispeeksamen i Den Danske
Folkekirke

*Cand.theol., ph.d., domprovst i Aarhus Birgitte
Graakjær Hjort og cand.mag. i religionsvidenskab Jonas
Midtgaard Hedelund*

Abstract: According to Danish legislation theological candidates need to be examined by a bishop prior to ordination. The bishop's examination in the Evangelical-Lutheran Church in Denmark is part of the episcopal oversight. The article analyses the bishops' theological reflections and practical experiences with episcopal examinations based on interviews. According to our Aristotelian analysis of interviews the bishops operate with a distinction between different forms of knowledge that reflects the Aristotelian *epistēmē*, *technē* and *phronēsis*. While candidates may not pass, instances are rare; typically, guidance or resubmission is offered if the bishop hesitates to give *collats*. In addition to our Aristotelian analysis, we consider a management theoretical perspective on the interviews, and this perspective shows that the bishops align closely with Lotte S. Lüscher's definition of a postmodern paradigm of management. Further, we argue that Jürgen Habermas' focus on a potential shift in a conversation might elucidate dynamics in the conversation between bishop and candidate. The power relationship is camouflaged in the form of conversation, and Habermas' theory helps us to understand when the power relationship manifests itself.

Key words: Lutheran ordination – ordination process – ordination and examination – oversight by Lutheran bishops – Church-management.

Indledning

“Bispeeksamen foregår ikke ved en grøn filtdug” (B4, 57).¹ Det er “kvalitetstid” mellem kandidaten og en af folkekirkens biskopper (B4, 15: 59). Sådan lød det, da en af de danske folkekirkelige biskopper satte ord på sin forståelse af bispeeksamen. Det siger noget om, at bispeeksamen trods sit navn af denne biskop i vores interviewma-

1. I vores referencer angiver B_n det refererede sted i det ikke offentliggjorte interviewmateriale.

teriale, ikke først og fremmest karakteriseres som en eksamen. Men hvis bispeeksamen ikke bliver opfattet og praktiseret som det, navnet umiddelbart indikerer, hvilken karakter har det da, og hvad er det for en særlig kvalitet, der ligger i den tid, hvori samtalen foregår? Og bliver det også opfattet som kvalitetstid og som noget andet end eksamen af de kandidater, der bliver indkaldt? Det sidste falder uden for denne artikel at besvare. Det første har vi søgt at finde svar på.

I denne artikel præsenterer vi vores undersøgelse af de danske folkekirkelige biskoppers teologiske refleksioner og praktiske erfaringer med bispeeksamen.² Vi har spurgt om deres embedsteologiske overvejelser af tilsynsmyndighed og kollats. Derudfra tegner der sig en klar struktur med opbygning og opgaveindhold i bispeeksamen på tværs af de ti stifter. Svarene bliver derimod mere forskelligartede, når spørgsmålene drejer sig om, hvad det er for en særlig samtale, bispeeksamen opfattes som. Vores materiale tyder på, at bispeeksamen af biskopperne opfattes som et eget eller selvstændigt konglomerat af perspektiver. Der er elementer af afprøvning uden at være en eksamen. Den har elementer af mulighed for at forhindre nogen i at få embede uden at være en jobsamtale. Og der er elementer af relationsopbygning, hvor to parter fører samtale om teologi og kirke, samtidig med den ene vurderer, om teologien er evangelisk-luthersk hos den anden, og om personen vil være i stand til at varetage et præsteembede i dets mangeartede funktioner.

I vores arbejde med interviewmaterialet forekom det os, at biskopperne giver udtryk for, at de "afprøver" flere typer af viden i bispeeksamen. Det rejste spørgsmålet om, hvilke typer af viden, der er tale om. I forsøget på at forstå den forskellighed, biskopperne omtaler, valgte vi en teori, som opererer med forskellige former for viden nemlig den aristoteliske teori om henholdsvis *epistêmê*, *technê* og *phronêsis* som analytiske kategorier.³ Den giver os det heuristiske greb i vores analyse af, hvad det er, biskopperne forsøger at "afprøve" hos kandidaterne til bispeeksamen. Denne aristoteliske teori bidrager imidler-

2. Undersøgelsen er blevet til over en længere periode. Det begyndte i regi af Mellemkirkeligt Råd, hvor Birgitte Graakjær Hjort blev bedt om at holde et oplæg om bispeeksamen og kollats i folkekirken. Her opdagede hun, at der er skrevet relativt lidt om emnet og ikke lavet nogen undersøgelser af praksis, indhold eller formål med bispeeksamen. Derfor valgte hun at interviewe et mindre antal af biskopperne og udvidede det efterfølgende til den samlede flok på ti i perioden 2020-22 for at trænge dybere ned i materialet med henblik på udgivelse. Analyserne er foregået i et tæt samarbejde mellem artiklens to forfattere, som løbende har drøftet, korrigeret og nuanceret udlægningerne.

3. Disse videnskategorier benyttes desuden i bogen *Pastoralteologi* til at positionere pastoralseminariets undervisning i spændet mellem universitetsundervisningen og efteruddannelsen for præster (Thomsen 2007, 19).

tid kun til at tage det første skridt i en analyse af, hvad der er på færde til bispeeksamen. Vi benytter os derfor endvidere af Jürgen Habermas' *Theorie des kommunikativen Handelns*, der bidrager til at tage det næste analytiske skridt i form af en belysning af, hvilke gyldighedskriterier, der forekommer for de forskellige vidensstyper. Og ikke mindst benytter vi Habermas' kommunikationsteori til at undersøge, hvad der sker i samtalerelationen til bispeeksamen, når der undervejs i samtalen sker et skifte fra ligeværdig dialog til, at biskoppen tager det skridt, der består i, at vedkommende ikke godtager kandidatens opgavebesvarelse. Netop Habermas er optaget af, hvordan vi kan forstå skift i kommunikation.

Vores valg af de aristoteliske vidensformer og Habermas' kommunikationsteori kan kaldes et heuristisk greb, forstået på den måde, at de er redskaber, vi har valgt undervejs i arbejdsprocessen. Undersøgelsen er med andre ord ikke hypotesestyreret, men styret af de problemer, vi er stødt på undervejs i arbejdet. Her forekommer de aristoteliske vidensformer os at løse problemet: hvordan kan vi forstå de forskellige typer af viden eller kunnen, som biskopperne "afprøver" til bispeeksamen. Og Habermas bidrager med at forstå gyldighedskriterierne, der knytter sig til disse vidensformer. Habermas giver os endvidere mulighed for at undersøge, hvordan bispeeksamen af biskopperne kan formuleres som en samtale mellem to teologer, men samtidig har potentialet til at glide fra samtale til diskurs, hvis biskoppen slår i bordet og ikke godtager kandidatens besvarelse. Analysen af data afspejler, at biskopperne reflekterer over og har mange forskelligartede formuleringer af, hvordan de opfatter sig selv som ledere, og hvordan det påvirker deres praksis i måden at afvikle bispeeksamen på. De lægger særligt vægt på at være dialogorienterede og tillidsbaserede, anerkendende og lyttende til kandidaten uden at afskrive den myndighed og det ansvar, der knytter sig til bispeembedet. Til analyse af dette måske umiddelbare ledelsesmæssige paradoks anvender vi Lotte S. Lüschers ledelsesteori.

Dataindsamling og -bearbejdning

Vi er i undersøgelsen interesseret i biskoppernes *forståelser* af bispeeksamen og kollats, som de kommer til udtryk igennem deres teologiske refleksioner og praktiske erfaringer. Til at indfange den kompleksitet, der er forbundet med biskoppernes refleksioner og erfaringer med bispeeksamen, egner interview som indsamlingsmetode sig godt (Harrits *et al.* 2020, 186; Brinkmann 2014, 38-39; Bryman 2016, 466-467). Biskopperne blev skriftligt orienteret om undersøgelsesformål,

baggrund og formalia, og de har underskrevet en aftale om at give undersøgeren “retten til at fortolke frit, hvad jeg udleder af interviewene.” Om anonymiteten hedder det i aftalen: “Der sættes ikke navn på interviewet, men i betragtning af de begrænsede antal informanter kan der ikke garanteres anonymitet.” Interviewene blev afholdt fysisk med undtagelse af ét, der pga. COVID-19-forholdsregler fandt sted online. Der blev taget udførlige referater undervejs fremfor optagelse af samtalerne. Risikoen for at pointer fra samtalen ikke kom med i transskriptionen og dermed i analysen blev afvejet i forhold til, hvor mange ressourcer der skal allokeres til en fuld transskription og til undersøgelsens sigte (Harrits *et al.* 2020, 208; Bryman 2016, 481; Kvale og Brinkmann 2009, 202).

Referaterne blev efterfølgende sendt til informanterne med mulighed for at korrigere og lave tilføjelser forud for godkendelse. Formålet var dels at rette evt. misforståelser eller mangelfulde referater, dels at give mulighed for efterrefleksion, da interessen ikke gjaldt informanternes umiddelbare indskydelser men deres reelle refleksioner. Hovedparten har lavet nogle få rettelser og tilføjelser, for de flestes vedkommende dog kun i form af få ord og sætninger. Denne respondentvalidering sikrede ligeledes referaternes reliabilitet og bekræftede os i materialets brugbarhed, selvom der ikke er tale om en fuld transskription af interviewene (Bryman 2016, 385). Herfra indledtes samarbejdet mellem artiklens to forfattere.

I vores første bearbejdning af interviewmaterialet anvendte vi kodning for at overskueliggøre materialet.⁴ Første kodningslag var åben kodning og fuldstændig datastyret. Det var artiklens anden-forfatter, der kodede materialet, hvorved vi mindskede risikoen for indforståethed, som første-forfatteren kunne tilføje som efterrationalisering, idet hun fortog interviewene og producerede det skriftlige materiale. Anden kodning var mindre datastyret, idet vi abstraherede fra første kodningslag til overordnede koder ved brug af kategorier. Tredje kodningslag var slutkodelisten: mulighed for ikke at bestå; bispeeksamens formål; indhold; opbygning; egnethed; embedssyn; kollats; opgaver; tilsyn. Informanterne kaldes B1-B10 i tilfældig angivet rækkefølge. I vores referencer angiver Bn det relevante sted i det ikke

4. Det vil sige, at vi i vores gennemlæsning af materialet farvede og inddelte interviewene efter indholdet. Vi benyttede arbejdsdisplays, så behandlingen blev struktureret, sikrede transparens i kodningen samt materialets autenticitet (Bjørnholt & Jakobsen 2020, 220; Dahler-Larsen 2020, 231-234). I løbet af kodningsarbejdet skrev vi desuden refleksionsnoter, som understøttede den metodiske gennemsigtighed (Kvale og Brinkmann 2009, 224-225; Bryman 2016, 574-583; Bjørnholt & Jakobsen 2020, 213-214).

offentliggjorte interviewmateriale. Efter disse metodiske overvejelser er vi fremme ved det afgørende spørgsmål: Hvad viste materialet?

Tilsyn – kort fortalt

Der er de seneste år kommet fokus på tilsyn i folkekirken i forbindelse med udvikling af teologi, liturgi, konferencer og uddannelse af provster. I en nyere udgivelse om emnet gør Abildgaard, Stubkjær m.fl. rede for, at begrebet tilsyn tidligere er blevet forbundet med kontrol, mens det i dag i højere grad bliver forstået som et ledelsesbegreb, hvor tilsyn sigter på at vejlede og opmuntre og at fremme faglighed, kreativitet og kvalitet i opgaveløsningen (Abildgaard *et al.* 2023, 9f; Stubkjær 2023, 113). Biskoppernes tilsynsmyndighed i folkekirken står på to ben: Et administrativt eller forvaltningsmæssigt tilsyn, som har en retlig karakter, og et embedstilsyn af gejstlig art (s. st. 10). Det er det sidste, artiklen er optaget af. En biskop er ifølge Nissen en tilsynsmand (Abildgaard *et al.* 2023, 23-34). Ud fra interviewene at dømme kan det diskuteres, om biskopperne er af den opfattelse, at dette tilsyn bl.a. indebærer ansvaret for at afgøre, hvad der er dansk evangelisk luthersk kristendom. Ifølge gældende betænkning er det imidlertid biskoppens opgave at føre tilsyn med præsternes forkyndelse, ligesom biskopperne i fællesskab skal varetage den læremæssige tilsynsopgave i spørgsmål, der vedrører hele folkekirken (Betænkning 1544 2014, 52: 90). Desuden rummer tilsynet ifølge en nyere udgivelse en udpræget kompleksitet fra inspiration, kvalitetskontrol, teologiske normer (Abildgaard *et al.* 2023, 11f) til visionsledelse og strategiske drøftelser (Stubkjær 2023, 121), opmuntring og vejledning m.m. (Nissen 2023, 33f). Med til en luthersk forståelse af det biskoppelige tilsyn hører imidlertid, at menigheden udgør en forsamling af døbte og som sådan repræsenterer det almene præstedømme, der har ret og pligt til at føre tilsyn med læren (Jacobsen 2023, 105ff). Menigheden vælger i sin forsamling af døbte en biskop til at føre dette tilsyn. I praksis spiller også provsterne en central rolle, eftersom biskopperne uddelegerer en væsentlig del af det lokale biskoppelige tilsyn til provsterne (Stubkjær 2023, 122). Embedstilsynet begynder ved bispeeksamen og skal sikre, at præsterne fører embedsgerningen i overensstemmelse med den danske folkekirkes bekendelsesskrifter og liturgi. Tilsynet fortsætter efter at præsten er ordineret og indsat.

Opgaver stillet til bispeeksamen

Der findes ikke nogen lov, ministerielt cirkulære eller lignende, som fastlægger, hvilken form bispeeksamen skal have, eller hvilke opgaver, den skal indeholde. Det vil sige, at biskopperne selv bestemmer både form og indhold på eksamen. Efter at have interviewet de danske folkekirkelige biskopper viste det sig imidlertid, at *formen* ligner hinanden, og at flere opgaver går igen. Fælles for dem alle er, at kandidaten skal skrive sin indsættelsesprædiken og angive et begrundet salmevalg til dagen. Flere giver udtryk for, at de anser det at prædike som en kerneopgave og derfor gerne vil have en fornemmelse af kandidatens homiletiske håndværk. Som en af dem sammenfattende udtrykte det: "Hvis ikke I fungerer om søndagen, så fungerer I heller ikke mellem søndagene" (B2, 78).

Fælles for de andre opgaver er, at de berører et konfessionelt eller pastoralt tema. Konfessionelle temaer kan fx være nadverforståelse, liturgi eller embedsforståelse. Det mest typiske tema er imidlertid dåbsteologi, som bliver nævnt eksplicit af to tredjedele af biskopperne (B1; B2; B4; B5; B7; B9; B10). Nogle beder om en teologisk refleksion over luthersk dåbsteologi, mens andre beder kandidaten skrive en artikel om dåb til den lokale avis. Endnu andre placerer opgaven inden for det pastorale og beder om et udkast til en dåbssamtale. Når biskopperne vægter dåbsteologi, skyldes det, at de derigennem mener at få en fornemmelse af kandidatens teologiske ståsted. Som en af dem udtrykker det: "Det er simpelthen luthersk dåbsteologi, som jeg mener er udgangspunktet for alt andet, vi driver teologi på" (B2, 19).

De pastorale temaer har til formål at sætte en refleksion i gang hos kandidaten. Dels en refleksion, der skal sætte biskoppen i stand til at forstå kandidatens teologiske ståsted. Og dels en refleksion, der skal forberede de kommende præster på at blive "virkelighedsramt" (B2, 22) og give dem "mod til at tage det [embedet] på sig" (B2, 37). At klæde den nye præst på til embedet og tilværelsen som præst nævner fire af biskopperne som en del af formålet med refleksionsopgaverne (B1; B2; B8; B10. Se også Nissen 2023, 33f; Stubkjær 2023, 102f). Af andre pastorale opgaver stiller biskopperne spørgsmål til bl.a. vielses- og begravelsessamtaler samt diakoni og sjælesorg.

Fire af biskopperne nævner, at de tilpasser opgaverne til bispeeksamen kandidatens interesser fra studietiden, teologiske ståsted og det sogn, som kandidaten er kaldet til (B1; B6; B9; B10). En af dem siger: "Hvis det er en missionsmand, der skal til eksamen, handler det om at udfordre vedkommende til at blive en dygtig missionsmand" (B1, 16). En opgavebeskrivelse til bispeeksamen indeholder typisk tre til fem opgaver. Ud fra interviewmaterialet ser en generisk bispeeksa-

men således ud (underpunkterne med bogstaver angiver forskellige typer spørgsmål og ikke valgmuligheder for kandidaten):

	Der ønskes:
1.	en prædiken til n. søndag [indsættelsessøndagen] over x, y og z tekst, hvor såvel gammeltestamentelæsning som epistellæsning inddrages. Der ønskes i den forbindelse forslag til motiveret salmevalg sat ind i hele gudstjenestens sammenhæng. Der kan vælges fra salmebogen
2.	en disposition opdelt i lektioner for et konfirmationsundervisningsforløb med en redegørelse for problematikker, metoder og undervisningsmateriale
3.a	en kronik eller artikel om dåbens betydning i det postmoderne samfund til lokalavisen/anden avis end Kristeligt Dagblad
3.b	en disposition til et foredrag til den lokale kulturforening over opstandelsens betydning i det danske samfund i dag
3.c	en refleksion over sakramenternes/liturgiens/dogmernes betydning i den danske folkekirke
4.a	en refleksion over begravelsessamtaler samt tilrettelæggelse af begravelse/bisættelse. Evt. overvejelser om brug af sange, der ikke er en del af den danske salmebog
4.b	en refleksion over forholdet mellem menigheden og præsten og præstens familie
5.	et vita, som fortæller om din vej frem til præstegerningen

Bispeeksamen, der ifølge udsagnene varierer i længde imellem to og fem timer, afvikles så vidt muligt som gruppeeksamen. Det understreger halvdelen af biskopperne som en styrke, da kandidaterne dermed kan respondere på hinandens indlæg, mens biskoppen observerer den teologiske samtale (B2, B4; B5; B8; B10).

Over halvdelen af biskopperne nævner eksplicit, at de gennemgår præsteløftet med kandidaten (B1; B2; B3; B4; B5; B6; B7; B10). Nogle bruger præsteløftet som afsæt i opgaverne til bispeeksamen eller som løftestang for fælles drøftelse (Garde 2008, 197-203). Andre oplæser det i forbindelse med underskrivningen. Flere bemærker, at de

gennemgår koreografien til ordinationsgudstjenesten sammen med kandidaten.

Igennem bispeeksamen danner biskopperne sig et billede af den kommende præst: "Dåbssamtale og person-embede-spørgsmål viser meget om ansøgerne. Hvordan ser de sig selv som præst i det offentlige rum? Hvad tænker de om embedet?" (B4, 23). Den fornemmelse af kandidaten danner udgangspunkt for kollatsmeddelelse og indleder dermed biskoppens tilsyn med den kommende præst. Det fremtidige tilsyn kræver en hensigtsmæssig relation mellem biskop og præst, og den relation begynder ved bispeeksamen. En af biskopperne bruger termen "kvalitetstid" om bispeeksamen og sigter dermed til, at der er tale om en samtale, der er formende for relationen mellem biskoppen og præsten, og med udelt opmærksomhed i en ellers travl hverdag (B4, 15: 59).

Bispeeksamen forstået som kvalitetstid med relationsopbygning

En af biskopperne omtaler bispeeksamen som et sted for relationsopbygning. Dermed sigtes til, at den embedsmæssige relation mellem biskop og kandidat også rummer opbygningen af indbyrdes kendskab og tillid (B1, 40). Eksamenselementet i bispeeksamen nedtones generelt af de danske folkekirkelige biskopper. De har fokus på samtale, dialog og relation mere end prøvning, test og overhøring. Men ligesom litteraturen på området er biskoppernes svar flertydige.⁵ De afviser eller nedtoner, at der er tale om en egentlig eksamen. Samtidig understreger de, at det faktisk *er* en prøve, og at det betyder noget, hvad kandidaten siger til bispeeksamen. Flertydigheden kommer til udtryk i en række udsagn. På den ene side lyder der fra tre biskopper: "Denne her eksamen er ikke på den måde en prøve" (B5, 35); "Det er en samtale mere end en eksamen for mig" (B1, 2); "rent juridisk er der jo ikke tale om en eksamen" (B9, 14). Og så på den anden side fra to andre: "Der har vi som biskopper givet hinanden håndslag på, at bispeeksamen *er* en eksamen og ikke en proforma" (B6, 7); "Bispeeksamen er faktisk en eksamen. En prøvning" (B10, 3). En af biskopperne fortæller kandidaterne, at "det er ikke en teologisk eksamen" (B2, 3), men adspurgte om muligheden for at dumpe lyder det: "Jeg prøver

5. Der er litteratur, som peger på, at der ikke er tale om en eksamen med risiko for ikke at bestå (Toft Bro 2010, 13; Harbsmeier 1995, 207). Men der er også litteratur, som peger på, at bispeeksamen indeholder elementer af afprøvning (Christiansen 1984, 7; Jacobsen 1986, 28-29; Nissen 2007, 370).

selvfølgelig deres teologi af” (B2, 7). Denne spænding er gennemgående i materialet. Bispeeksamen betegnes som en samtale, der rummer elementer af afprøvning uden at kunne sammenlignes med eksamen i traditionel forstand (Christiansen 1977, 25). Den rummer samtals bestræbelser på at forstå den, der samtales med, og på at lære personen at kende teologisk. For at trænge dybere ind i denne spænding vil vi se på, hvad tilsynsførerne opfatter som *formålet* med bispeeksamen.

Biskopperne forekommer os at operere med en opdeling af viden.⁶ Denne deling forbinder vi med aristoteliske grundbegreber, som vi i det følgende anvender heuristisk i en afkodning af biskoppernes forståelse og praksis. Aristoteles skelner mellem *epistêmê* om det abstrakte vidensindhold, som kan formidles situationsuafhængigt (Aristoteles, 1139b 19-26); *technê* om den frembringende vidensproduktion eller fremstilling, som knytter sig til konkrete situationer eller omstændigheder (s. st. 1140a 12-20); og *phronêsis* om den etisk bevidste dannelse, der kvalificerer konkrete situationelle skøn (s. st. 1140a 25-1140b 22). Ved denne tredeling vil vi kategorisere spørgsmålene i bispeeksamen og afklare, hvilken vidensform de afdækker. Kategorierne hjælper os altså med at uddifferentiere de forskellige aspekter af bispeeksamen og forstå, hvad der ligger i biskoppernes skelnen mellem akademiske og praktiske opgaver.

Den epistemiske viden besidder kandidaterne som udgangspunkt qua deres teologiske embedseksamen. Det understreger seks af biskopperne, når de fremhæver, at det er universiteternes opgave at afprøve kandidaternes akademiske viden (B2; B3; B4; B6; B9; B10). En af biskopperne siger: “Jeg tænker det ikke som en teoretisk prøvning af deres kompetencer. Den forudsætter jeg, at de har aflagt, fordi de har gået på universitetet. Så deres epistemiske viden forudsætter jeg, at universitetet kan validere” (B6, 2). Samme biskop siger igen senere: “Det ville være at underkende pastoralseminariet og universiteternes arbejde, hvis jeg afprøvede dem fagligt” (B6, 13). Ikke desto mindre skal kandidaterne vise, at de kan omsætte deres epistemiske viden. Det er “fundamentet” (B2, 21), som en anden biskop udtrykker det. Dette fundament skal nu omsættes til praksis (B2, 82). Her afprøver biskopperne kandidaternes *technê* igennem de pastorale opgaver.

6. Mest eksplicit er denne opdeling hos B₆. Biskoppen skelner i interviewet mellem epistemisk og praktisk teologisk viden: “deres epistemiske viden forudsætter jeg, at universitet kan validere. Dernæst forudsætter jeg, at de har den praktisk teologiske viden, de skal have fra pastoralseminariet” (2) Mens B₃ skelner mellem den teologiske viden fra universitetet og så der samtales om til bispeeksamen: “Her er det nærmere en samtale. Omkring den opgave, som det givne embede omfatter” (15).

Opgaveløsningerne har i udgangspunktet et teoretisk præg, idet hovedparten af kandidaterne kun har et kort praktikforløb i forbindelse med pastoralseminariet med i bagagen, hvorfra de kan trække på en praktisk pastoral erfaring. Endelig kan biskoppernes refleksionsopgaver til bispeeksamen forstås som et udtryk for kandidatens *phronêsis* i form af et kvalificeret skøn knyttet til en konkret (tænkt) situation. Med de aristoteliske vidensformer som analytisk redskab kan vi måske med andre briller se, hvad det er, biskopperne forsøger at 'afprøve' eller få en fornemmelse af hos kandidaten.

Flertydigheden i forhold til, hvad biskopperne afprøver, kan således med Aristoteles forstås som en flerlaget vidensafprøvning. Den epistemiske viden antages som allerede erhvervet og afprøvet fra universiteternes side. Derfor udgør den ikke i egentlig forstand en genstand for afprøvning, men har snarere karakter af en viden, der skal bringes konstruktivt i spil i en ny kontekst. Kandidatens *technê*, der kan kaldes de instrumentelle forudsætninger og stammer fra undervisningen på pastoralseminariet, får biskopperne en fornemmelse af, når kandidaten skal skrive sin indsættelsesprædiken samt skrive et indlæg i en avis (Thomsen 2007, 19). Kandidatens *phronêsis* er vanskelig at afprøve, da det kræver en erfaring, som kandidaterne endnu ikke har. Videnslagene er altså ikke isoleret fra hinanden, men sigter alligevel til forskellige niveauer af viden og kunnen. Biskoppen forsøger at få en fornemmelse af, hvordan kandidaten i praksis vil og kan varetage de embedsopgaver, der venter. Til det formål betragter de samtalen som det bedste redskab. En samtale, som alle biskopper uden undtagelse udtrykker fornøjelse ved, og som flere fremhæver som relationsopbyggende. En af biskopperne siger at: "man gennem samtalen ud fra opgaverne lærer de nye præster at kende, og præsterne lærer biskoppen at kende. Der foregår en relationsopbygning her" (B10, 12). Biskoppen skal lære den kommende præst at kende for at kunne vejlede og inspirere præsten igennem tilsynet (Nissen. 2023, 33f). Hvis det skal lykkes, kræver det, at der er etableret en hensigtsmæssig relation mellem de to parter.

Kan man dumpe til bispeeksamen?

Spørgsmålet er simpelt. Det samme kan man ikke sige om svarene. I grundbøger og tidsskriftsartikler om bispeeksamen findes der udsagn om, at kandidaterne ikke kan undgå at bestå til bispeeksamen (Toft Bro 2010, 13; Harbsmeier 1995, 207), eller at det kun er sket yderst sjældent, at en kandidat ikke består (Raun Iversen 2018,

427). Andre steder bliver det fremhævet, at bispeeksamen er en reel prøvning af de kommende præster (Christiansen 1984, 7; Jacobsen 1986, 28f; Nissen 2007, 370). I vores materiale er der udsagn, som betoner, at det er muligt ikke at bestå, men biskopperne forholder sig til det som en teoretisk mulighed i den forstand, at de har svært ved at sætte fingeren på, hvad der skal til for ikke at bestå. To af biskopperne nævner dog at have dumpet en kandidat. Den ene uddyber ikke hvorfor (B10, 35: 42), mens den anden dumpede en kandidat på grund af dennes uvidenhed (B8, 46). I nogle tilfælde er kandidaten blevet bedt om at eftersende en revideret prædiken (B9, 15). Eller de har bedt kandidaten eftersende refleksioner over et emne, hvor biskoppen anså kandidaten for at være for uklar (B5, 11). Biskopperne peger på manglede teologisk viden eller håndværk, altså primært den epistemiske viden og *techniske* kunnen, som årsagen til, at kandidaterne skal eftersende besvarelser. Biskoppen, der dumpede en kandidat på grund af uvidenhed, udtrykker vanskeligheden ved at fremhæve netop den manglede epistemiske viden som grundlag for at dumpe en kandidat: "Bare det at folk simpelthen – det er noget værre noget – jeg kompromitterer jo Det Teologiske Fakultet – det er meget vanskeligt – for nogen har fundet dem kvalificeret, men jeg finder dem ikke egnet. Det har undret mig, hvordan de har kvalificeret sig til teologisk embedseksamen. Den ene gang har jeg set ind i et stort rum af uvidenhed" (B8, 48). En anden biskop udtrykker en mulig dumpeårsag således: "Man [kandidaten] kan vise sig så udelig og jeg dermed ikke kan forsvare at sende vedkommende ud i den evangelisk-lutherske folkekirke" (B2, 63). Den epistemiske viden anses her som en nødvendig forudsætning. Kandidatens *techné* er under udvikling og *phronésis* er ikke opøvet endnu. Biskoppens rolle er derfor snarere at vejlede kandidaten på disse områder, fx når kandidaten eftersender prædiken eller lignende. Citatet ovenfor tilføjer tilsynsdimensionen i form af, at biskoppen skal kunne stå inde for præsten og sige god for vedkommende. Hvis ikke fundamentet er i orden, er det problematisk for biskoppen at meddele kollats.

Biskopperne i interviewmaterialet sonderer mellem den viden, der er erhvervet på universitet, og den kunnen, der skal opøves i embedet. Det styrker vores skelnen mellem universitetsviden som *epistémè* og pastoralt håndværk som *techné*. Biskopperne bruger bispeeksamen til at opnå en fornemmelse og forståelse af kandidaterne igennem de opgaver, der sigter imod kandidaternes *techné* og *phronésis*.

Et andet aspekt af bispeeksamen er vurderingen af kandidatens *eg-nethed* til embedet. Det er kun fire biskopper, der i interviewene berører spørgsmålet om en egnethedsvurdering af kandidaten (B5; B6; B8; B10). Det er da også en opgave, der har været genstand for dis-

kussion og forsøgt flyttet rundt mellem forskellige aktører. I diskussionerne om egnethed er det bl.a. blevet fremført, at egnethedsvurderingen kunne ligge hos pastoralseminariet. Her har man imidlertid foretrukket at føre embedsaffklarende samtaler i stedet for. I forbindelse med den nye organisering af introduktion til præstembedet, der går under betegnelsen NY PRÆST, havde biskopperne en drøftelse af, om bispeeksamen også skulle have karakter af egnethedsvurdering (B10, 2). Konklusionen blev, at egnethedsvurderingen betragtes som tosidet. Den ene side består i en generel vurdering af, om kandidaten egner sig til præstembede i den danske folkekirke: "Jeg synes, det er vigtigt, at vi tager det her alvorligt. For vi tager ikke folkekirken alvorligt, hvis vi ordinerer nogen, der ikke er egnede" (B6, 11). Og det tilføjes: "Jeg skal lave det 'beskidte' arbejde – afprøve deres personlige egnethed" (B6, 13).

Den anden side er spørgsmålet om, hvorvidt kandidaten er egnet til det konkrete embede, som vedkommende kaldes til. Det kan fx være hospitals- eller fængselspræst (B6, 4). Vurderingen af kandidaten til bispeeksamen er altså ikke kun møntet på det akademisk teologiske, epistemiske, og pastorale håndværk og kundskab, *technè* og *phronèsis*. Det er et spørgsmål om personlig egnethed til et folkekirkeligt embede specifikt (Christiansen 1984, 6). Det fremgår ikke klart af materialet, hvordan biskopperne afprøver egnhedsaspektet. Men det er noget, som biskopperne alligevel får en fornemmelse af igennem samtalen og det indtryk, de får af kandidaten.

Bispeeksamen indeholder ydermere et spørgsmål, som heller ikke indfanges af de aristoteliske vidensformer, nemlig det konfessionelle element. Her understreger biskopperne, at folkekirken er rummelig, og at der skal være plads til forskellige teologiske ståsteder både til bispeeksamen og i forhold til tilsynet generelt. En understreger: "Det her er ikke sindelagskontrol – det er vigtigt at sige" (B9, 5). En anden udtrykker muligheden for uenighed, men vel at mærke inden for visse rammer: "En forudsætning er, at vi tager et fælles udgangspunkt. Vi skal i hvert fald gerne kunne skændes ud fra det samme – biblen og bekendelsen. Skændes ud fra det samme. Det skal vi gerne gøre" (B5, 27). De teologiske uenigheder skal altså udspilles fra et fælles konfessionelt udgangspunkt. Bispeeksamen er den eneste konfessionelle afprøvning af kandidaterne, før de tiltræder et embede i den danske folkekirke (Nissen 2007, 370).

Halvdelen af de tilsynsførende fremhæver eksplicit, at bispeeksamen rummer et element af konfessionel afprøvning (B2; B3; B4; B5; B10). De opfatter bispeeksamen som en sikring af, at præsterne befinder sig inden for folkekirkens bekendelsesgrundlag. Sagt med en af informanternes ord: "det er det konfessionelle kirkefællesskab, der er ud-

foldelsesrummet” (B7, 13). Det konfessionelle element består ikke i en nidkær gennemgang af folkekirkens bekendelsesgrundlag (Abildgaard *et al.* 2023, 11). Men den tilsynsførende lytter efter, om præsten i sine teologiske refleksioner trækker på luthersk teologi. Når den konfessionelle afprøvning i dag ligger i bispeeksamen, hænger det sammen med, at teologistudiet ikke længere er konfessionelt luthersk (Nissen 2007, 370). Biskopperne får igennem bispeeksamen, hvor dåbsteologi er et yndet emne, et indtryk af kandidatens teologiske ståsted.

Kollats

Otte af biskopperne udtrykker eksplicit, at kollatsmeddelelsen er et udtryk for deres godkendelse, anbefaling eller ståen-bag-ved den nye præst (B1; B2; B3; B4; B5; B6; B7; B9). Særligt en biskop hæfter sig ved kollatsens relationsopbyggende karakter og betegner kollatsen som et stykke “relationspapir” (B1, 28). Relationen er todelt: på den ene side udtrykker den relationen mellem biskop og præst, hvor biskoppen udtrykker sin tillid til og mulighed for at stå inde for præsten. På den anden side sammenføjer kollatsen menigheden og præsten: “sådan et stykke papir, der er med til at sige, at her er forskellige, som nu hører sammen – en præst, som har en bestemt opgave, og en menighed, som er kaldet til at være der for hinanden” (s. st.). Men kollatsen hæftet med biskoppens segl er mere end relationsopbyggende. Den er en nødvendighed for at tiltræde præsteembede i den danske folkekirke. Det har den været siden reformationen og Kirkeordinansen af 1539, hvor også bispeeksamen i den danske kirke opstod. Her skulle kandidaten sendes til biskoppen for at “overhøres i syn lærdom oc forstand.” Det ligger uden for denne artikel at gå i dybden med bispeeksamens historiske ophav.⁷

Tilsyn som vejledning gennem samtale

Men én ting er nødvendigheden af tilsynet, noget andet er indhold og funktion. Tilsynet er ikke en entydig størrelse (Abildgaard 2023, 9ff). Der er tale om tilsyn med embedsførelsen i bred forstand, og det udøves kontekstafhængigt i tråd med den ledelsesstil, der er skildret ovenfor: “Det er ikke kontrol. Det er en samtale om, hvad der er på

7. Se fx Christiansen 2007; Jørgensen 2005; Stenbæk 1994.

færde her, hvad der spiller ind, teologisk fagligt, i den konkrete pastorale virkelighed” (B9, 20).

Tilsynet er “ikke sindelagskontrol” (B9, 4). I uenigheden er samtalen vigtig, betoner biskoppen, og fortsætter: “Ligesom det heller ikke er udtryk for, at man skal mene det samme. Tværtimod. Man bliver som regel klogere af at tale sammen, også selv om man har forskellige holdninger til tingene” (s. st.). Tilsynet skal “sikre forkyndelsen” (B3, 5), som en anden udtrykker det, og kan have karakter af vejledning i form af “en pegen hen på det, der er vores fælles udgangspunkt” (B5, 25), siger en tredje. Samme informant fortsætter: “det konfessionelle skal ikke betragtes som linjevogtergerning” (s. st.). Det udtrykkes forskelligt, men fælles er, at tilsynet bliver forvaltet til at sikre et spillerum, indenfor hvilket præsterne kan bevæge sig. Tilsynet er “ikke opsyn og forbudshåndhævelse. Tilsyn er samtale og vejledning” (B9, 24). Retligt giver tilsynsrelationen biskoppen som overordnet myndighed en række kompetencer (Christoffersen 2023, 52), og biskopperne har principielt en almindelig ledelsesret af præsterne med mulighed for tjenestebefalinger og instrukser, samtidig med, at der er en vis tilbageholdenhed i folkekirken med at udstikke konkrete tjenstlige pålæg (Kjærgaard 2023, 51-63). Biskopperne har dog en vis tøven over for at opfatte kompetencerne ensidigt hierarkisk, selvom de har beføjelser i forhold til at meddele kollats og tilsynsmyndighed i forhold til kandidaten, når personen er blevet præst. De lægger vægt på, at tilsynet ikke skal udøves autoritært oppefra og ned (Stubkjær 2023, 118). En af biskopperne forklarer, at bispeeksamen ikke er en monolog, det er en samtale: “Det bliver også en understregning af, at tilsynet i mine øjne ikke først og fremmest er et magtforhold, men et anliggende. Det anliggende er vi så at sige fælles om. Vi har ét præsteembede. Og der er så forskellige funktioner knyttet til det” (B7, 7). Herved er embedsteologien klar: ét præsteembede, men forskellige funktioner. Biskoppen fortsætter: “Til bispeembede er der knyttet tilsyn. Det udfoldes på mange måder. Men det er ikke først og fremmest jura men teologi. Men det er også jura.” Her ligger hierarkiet ikke i embedet, for det er ét, men hierarkiet og magtrelationen ligger i funktionerne, hvor en af bispefunktionerne er tilsyn.

Med tilsynsmyndighed følger sanktionsmuligheder. En biskop kan kræve, at kirkeministeren indleder en læresag imod en præst under biskoppens tilsyn.⁸ Dette er dog tilsynets yderste konsekvens. I interviewmateriale udlægger biskopperne tilsynet som en kontinuerlig samtale. Dog følger der med tilsynet, at biskoppen skal tage korrige-

8. § 3, stk. 2, Lov nr. 336 af 14. maj 1992 om domstolsbehandling af gejstlige læresager.

rende samtaler, irettesætte, give påtaler eller advarsler til præster, der bevæger sig på grænsen af embedsgerningen eller kirkens konfessionelle ramme.

Biskopperne fremhæver et af de centrale træk ved luthersk embedsforståelse, nemlig dette, at en biskop er en præst med særlige funktioner.⁹ Det betyder ikke, at forholdet mellem biskoppen og præsten er magtfrit eller uden hierarki, hverken til bispeeksamen eller i tilsynet. Som en af informanterne udtrykker det: “potentielt kan jeg slå i bordet og sige: Det her er noget sludder. Eller hvis noget lyder mistænkeligt, kan jeg spørge: Mener du ikke sådan og sådan? Men hvis det går godt, skal bispeeksamen gerne være udtryk for forholdet mellem biskop og præst – man skal ikke bilde sig ind, at der er magtfrit” (B5, 73). Citatet her illustrerer, at magten ligger latent i samtalen. Der er imidlertid også udsagn, som peger på, at biskopperne vægrer sig ved det hierarkiske forhold og foretrækker at forstå sig selv som præstekolleger med en særlig funktion, når der ikke direkte er problemer i forbindelse med bispeeksamen eller tilsynsbesøg.¹⁰ Magtforholdet kan imidlertid bryde samtalen: “Selvfølgelig er der også et magtforhold, der kan træde ind og pludselig overskygger den kollegiale samtale” (B7, 10).

Men hvem fører biskopperne tilsynet på vegne af, og hvor kommer tilsynsbemyndigelsen fra? Det føres på vegne af fællesskabet eller menigheden (B3, 4: 39; B5, 60: 66; B9, 31), og som en af dem formulerer det: “Det er givet på forhånd. Det er ikke noget, der skal legitimeres. Det er givet i kraft af mit embede. Og det er der aldrig blevet stillet spørgsmålstejn ved” (B2, 36). Forinden sagde biskoppen: “Jeg er tilsynsmyndighed. Der er en forskel. Jeg er tilsynsmyndighed. De er præster. Det er en afgørende forskel. Det er en anden myndighed end blot at være teolog” (B2, 35). Andre er tøvende over for at omtale sig selv som repræsentanter for fællesskabet eller udstyret med en særlig bemyndigelse (B6; B9). De vægre sig ved at tale om, at de *overdrager* præsten i forbindelse med kollatsmeddelelse. Her uddyber en af biskopperne, at overdragelsen som term er udledt af det græske *paradidomi*, men “Det er jo ikke mig, der overgiver noget til en menighed. Jeg overdrager ikke noget på mit embedes vegne. Dermed ophører jeg mig selv til en, der sidder på toppen. Implicit ligger der i det verbum, at jeg har magt og myndighed over den, jeg overdrager. Hvor har jeg den myndighed fra, at jeg kan overdrage nogle præster til en menig-

9. Fx B₈, 21: “Jeg omtaler altid mig selv som præst. Det er ikke krukkeri. Jeg er præst. Og jeg har en særlig tjeneste i kirken for tiden. Det er, at jeg er biskop. Men det, der er indholdet i at være biskop, er at være præst. Jeg er præst.”

10. Fx B₇, 9: “Tilsynet er en kollegial teologisk samtale.”

hed?” (B6, 52). Her giver pågældende biskop altså udtryk for ikke at have en sådan overdragelsesmyndighed.¹¹

Biskopperne lægger vægt på, at tilsynet er *vejledning igennem samtale*. De forstår sig selv på luthersk vis som præster med et tillæg til opgaveporteføljen, en særlig funktion. De giver plads til teologiske uenigheder og anvender samtalen som værktøj til eventuel retledning. De opfatter relationen til kandidaten som dialogisk og indeholdende en form for symmetri i kraft af, at der er teologer, som fører en samtale med hinanden om teologi og kirke, hvor der er plads til flere holdninger. De lytter og stiller spørgsmål, debatterer, vejleder og engagerer sig i både de sager, der drøftes, og i den relation, de er i gang med at etablere. Samtidig er relationen asymmetrisk, idet der i spørgsmålene til kandidaten ikke alene ligger en interesse fra biskoppens side i at lære personen og personens teologi og person at kende, men *også* en optagethed af at afprøve personens teologi og egnethed til den stilling personen er kaldet til.

Denne dobbelthed i relationen mellem biskop og kandidat svarer, mener vi, til, hvad der inden for moderne ledelsesteori betegnes som *paradoksledelse*, hvor lederen i relation til medarbejdere både er dialogisk og fører samtale mellem ligeværdige parter og som sådan indgår i en symmetrisk relation, og samtidig agerer lederen større ekspert inden for et givet felt end kandidaten/medarbejderen, giver feedback, korrigerer om nødvendigt og indgår som sådan i en asymmetrisk relation (Lüscher 2019, 29-46; 99-128). Det særlige ved paradoksledelse er, at paradokser ikke skal løses eller ophæves, men bibeholdes som en nødvendig dobbelthed og kompleksitet (s. st., 29-46). Og det er netop denne dobbelthed og kompleksitet, udsagnene afspejler. Teologisk forklares det ved, at biskoppen på den ene side selv er præst – ligesom kandidaterne om kort tid forventes at blive – og på den anden side har særlige funktioner, herunder ret, pligt og magt til at træffe beslutninger med vidtrækkende konsekvenser for den anden part.

I udøvelsen af denne paradoksledelse og i håndteringen af kompleksiteten identificerer biskopperne sig imidlertid bemærkelsesvær-

11. Theodor Jørgensen peger i en udfoldelse af fænomenerne autoritet og norm på en dobbelthed (1994, 194f). På den ene side har det almene præstedømme et reelt medansvar og tilsynspligt i forhold til det kirkelige embede (Jacobsen 2023, 103ff). Og på den anden side har det almene præstedømme undergivet sig, ved egen beslutning, det kirkelige embede. En dobbelthed der også udtrykkes blandt biskopperne: på den ene side overdrager biskoppen ikke nogen til noget, for den bemyndigelse besidder biskoppen ikke. Men på den anden side undergiver det almene præstedømme sig det kirkelige embedes autoritet. En autoritet, som embedet ikke har i kraft af sig selv “men i kraft af den nøglemagt, som er betroet embedet af Gud” (Jørgensen 1994, 194).

digt mere med det postmoderne end det moderne paradigme. Det vil sige, at de i langt højere grad foretrækker at se sig selv som dialogsgøgende og ligeværdige end som dem, der korrigerer og er overordnede. Der er imidlertid mange andre forhold end biskoppernes selvforståelse, der bidrager til at skabe det ledelsesrum, som udspiller sig til bispeeksamen. Som i andre sammenhænge, hvor leder og medarbejder mødes, foregår der typisk en række sociale handlinger, som er med til løbende at genskabe lederidentiteten hos den ene part og medarbejderidentiteten hos den anden, og som dermed positionerer dem som over- og underordnet. I tilfældet med bispeeksamen foregår der fx en formel og institutionel positionering i kraft af, at kandidaten forventes at møde op i god tid, bliver modtaget af en sekretær eller medarbejder på stiftet, tager plads i venteværelset, indtil biskoppen er klar osv. Ligeledes udføres der sociale handlinger, som indebærer positionering, når biskoppen åbner og lukker mødet, tager og giver ordet fra den ene til den anden, forud har defineret hvilke emner, der skal drøftes, hvordan tiden skal fordeles mellem disse osv. Selvom biskopperne identificerer sig *mere* med det ligeværdige end det hierarkiske, mere med det dialogiske end det korrigerende, så positioneres de ikke desto mindre langt stærkere som det modsatte i forhold til kandidaten gennem de sociale handlinger, der finder sted (Nielsen 2010, 45-62). Og det er da også denne side af paradokset, de giver udtryk for som nævnt ovenfor.

Som nogle af biskopperne siger, er relationen dog ikke magtfri (B2; B5; B6; B7). Biskoppen kan slå i bordet. Når det sker, hvad enten det er til bispeeksamen eller i forbindelse med embedstilsynet, bryder biskoppen dialogen og erstatter den symmetriske relation af en asymmetrisk. Som den, der er valgt af menighedens midte, påtager de sig derigennem ansvaret for at turde slå i bordet.

Når biskoppen slår i bordet

Når biskoppen slår i bordet¹², manifesteres den hierarkiske forskel mellem biskop og kandidat. Biskoppen afkræver nu svar fra pågældende. En afkrævning, der legitimeres igennem den tillægsopgave, der er givet med bispevielsen. Men hvilke svar kan biskoppen afkræve? Lad os se på det brud, der sker i samtalen, når biskoppen slår i bordet, i lyset af Jürgen Habermas' kommunikationsteori og gyldig-

12. "Men potentielt kan jeg slå i bordet og sige: Det her er noget sludder. Eller hvis noget lyder mistænkeligt, kan jeg spørge: Mener du ikke sådan og sådan?" (B₅, 72).

hedskriterier i relation til argumentative standarter og kommunikativ handlen.

Kort fortalt, består den formalpragmatiske kommunikationssituation ifølge Habermas i en afsender, *Sprecher*, der fremsætter et talehandlingstilbud¹³ til en modtager, *Hörer* (Habermas 1987, 65). I kommunikationssituationen er magtrelationen ikke altid udtalt.¹⁴ Og vi vil hævde, at biskopperne forsøger at skabe en kommunikationssituation, bispeeksamen, hvor magtrelationen ikke tydeligt fremstår. Det gør de, når biskopperne i vores interviewmateriale kalder bispeeksamen for en samtale og ikke afprøvning, og når de fortæller kandidaten, at der ikke er tale om en faglig afprøvning af dem.

Præstekandidaternes besvarelse af opgaverne til bispeeksamen betragter vi med Habermas' termer som et talehandlingstilbud fra kandidaten til biskoppen. Når biskoppen siger ja, altså ikke slår i bordet, så godkender biskoppen kandidatens udsagn. Og kommunikationssituationen fortsætter med at være uproblematisk, hvorfor magtforholdet mellem biskoppen og kandidaten ikke manifesterer sig. Men slår biskoppen i bordet, altså rejser et gyldighedskrav i Habermas' termer, så skrider den kommunikative handlen over i diskurs (s. st. 400-403: 426). Magtforholdet er nu manifest. Den dialogiske og symmetriske relation er afløst af en asymmetrisk relation, hvor biskoppen positionerer sig som tilsynsmyndighed. Når præstekandidaten besvarer det gyldighedskrav, som biskoppen rejser, med et nyt talehandlingstilbud, må biskoppen igen vurdere, om det lever op til gyldighedskriterierne for det pågældende udsagn (s. st. 400-403: 408).

Men hvilke gyldighedskriterier gør sig gældende til bispeeksamen? Der er ikke et direkte sammenfald mellem Habermas' talehandling og de aristoteliske vidensformer, men vi mener, at det er meningsgivende i en vis udtrækning at tænke disse to sammen. De aristoteliske vidensformer gør os i stand til at forstå, hvad biskoppen sigter til med sine opgaver til bispeeksamen, mens gyldighedskravene hjælper os med at forstå, hvornår og hvorfor biskoppen ikke accepterer talehandlingstilbuddet. Den epistemiske viden beskæftiger sig med det, der er *tilfældet* (Aristoteles, 1139b 19). Det svarer til Habermas' konstative udsagn, hvis funktion er fremstilling af sagsforhold, derfor

13. Et tilbud skal her forstås som et udsagn, som modtageren kan vælge at acceptere eller forkaste.

14. Habermas benytter udtrykket *verständigungsorientiertes Handeln* (1983, 68ff; 1991, 133ff). Denne forståelses-orientering, samt kravene til en gyldig rationel dialog og den formalpragmatiske kommunikationssituation skaber rammerne for den *herredømmefri dialog*. Altså, dialogen styres af rammer, der er uafhængige af dialogparterne. Heri ligger det herredømmefri, nemlig, at dialogens gyldighed – som dialog – ikke bestemmes af magtforholdet dialogparterne imellem, men af rammer der er uafhængige af dialogparterne.

er gyldighedskriteriet sandt/falsk. Dvs. hvis kandidaten blot huskede et årstal forkert – meget karikeret – er det simpelt at vurdere gyldighedskriteriet, nemlig sandt/falsk i overensstemmelse med det epistemiske vidensområde/konstative udsagn (1987, 66: 414). Gælder der derimod kandidatens *technê*, altså en situationsafhængig producerende viden, eller situationel rationalisering (Aristoteles 1140a 7-11), så er det straks vanskeligere at afveje gyldigheden af udsagnene. Her kommer Habermas os igen til hjælp, idet han opstiller gyldighedskriteriet *Richtigkeit* (rigtighed) ift. normative udsagn (1987, 69: 414). Her er der ikke et direkte sammenfald mellem *technê* og det normative udsagn. Men det normative udsagns virkelighedsområde er den sociale verden, og funktionen er opretholdelse af relationer mellem mennesker. En sådan relation er altid situationsafhængig. Giver kandidatens refleksioner over begravelsessamtalen el.lign. pastorale emner biskoppen indtryk af, at kandidaten kan begå sig *rigtigt* i en sådan situationsafhængig social relation. Vanskeligheden gælder også *phronêsis*, der kvalificerer det situationelle skøn, og som ifølge Aristoteles er i sammenhæng med vedkommendes karakter (1140a 29-32). Her kan Habermas' gyldighedskriterium autenticitet i forbindelse med ekspressive udsagn, hvis virkelighedsområde er den subjektive verden, hjælpe os et stykke (1987, 407). Altså er der en helhed i det indtryk biskoppen får af kandidaten.

Vanskelighederne ved at afveje gyldighedskriterierne afsløres ved biskoppernes flertydighed i forhold til bispeeksamens karakter og mulighederne for ikke at bestå. Og det er måske derfor, at manglende epistemisk viden fremhæves som mulig årsag til ikke at bestå. Her er gyldighedskriterierne lettere at afveje end ved refleksion og pastoral kundskab, som nødvendigvis må basere sig på erfaring, men en erfaring kandidaterne af gode grunde endnu ikke har erhvervet sig. Dertil er spørgsmål om egnethed meget vanskeligt. Med Habermas kommer vi et spadestik dybere og forstår bedre, hvordan diskursen i samtalen ændrer sig, når biskoppen ikke accepterer besvarelsen til bispeeksamen. Der er ikke et 1:1 forhold mellem de aristoteliske vidensformer og Habermas' talehandlingstyper. Men Habermas' termer hjælper os til at forstå, at der til de forskellige vidensområder knytter sig forskellige gyldighedskriterier. Og til bispeeksamen bevæger kandidatens besvarelser sig i nogle tilfælde i flere lag eller områder på samme tid.

Afrunding

Hvad står vi tilbage med? Denne undersøgelse har kortlagt, at opbygningen og indholdet af bispeeksamen i folkekirkens stifter ligner hinanden, og at biskopperne karakteriserer bispeeksamen som en samtale mere end afprøvning, hvorved den asymmetriske relation mellem biskop og kandidat kamoufleres. I forhold til tilsynet beskriver de deres rolle som vejledende og forstår på luthersk vis sig selv som præster med udvidet opgaveportefølje. I tråd med samtidens ledelsesidealer forsøger biskopperne at bruge eksamen til at sikre en forståelse og en god relation mellem biskoppen og præsten. En relation som skal være fundamentet for tilsynsførelsen.

Analysen peger imidlertid også på, at denne tilgang kun udgør den ene side af sagen. For relationen mellem biskop og præst er ikke magtfri. Ved hjælp af Habermas og ledelsesteori viser det sig, at bispeeksamens samtalekarakter nedtoner og måske ligefrem kamouflerer magtforholdet. Så længe biskoppen accepterer præstekandidatens talehandlingstilbud og finder besvarelsene i overensstemmelse med de gyldighedskriterier, som spørgsmålene afkræver, er der tale om en magtfri samtale i den forstand, at magtforholdet er ikke-manifesteret. Men i det øjeblik biskoppen slår i bordet og siger "nej" til talehandlingstilbuddet, altså ikke finder besvarelsen tilfredsstillende, så manifesterer magtforholdet sig. Magtforholdet og den asymmetriske relation har imidlertid været til stede hele tiden i kraft af hierarkiet. Det er derfor ifølge vores teoretiske baggrund en idealiseret selvfremsstilling, når biskopperne i interviewmaterialet identificerer sig med at være personer, der kan skifte mellem at være erfarne præstekolleger og tilsynsmyndighed. De har en magt, som skifter mellem at være manifest eller ej, og som løbende positioneres som i andre relationer mellem en leder og dennes medarbejdere (Nielsen 2010, 45-62). Magtfrit bliver forholdet ikke på noget tidspunkt, heller ikke når der er tale om kvalitetstid med nok så interessante samtaler mellem de tilstedeværende parter.

De aristoteliske vidensformer gør os i stand til at pege på, hvad det er opgaverne til bispeeksamen sigter efter. De uddifferentierer altså de forskellige lag, der gemmer sig i denne "eksamen." Habermas giver os gyldighedskriterier, som gør os opmærksom på, at de forskellige vidensslag har forskellige krav og funktioner. Det afslører kompleksiteten i, hvad der skal til for at besvare opgaverne til bispeeksamen tilfredsstillende. Med Habermas forstår vi endvidere mekanismen bag den pludselige manifestation af magtrelationen mellem præst og biskop, når talehandlingstilbuddet ikke accepteres. Spørgsmålet om muligheden for ikke at bestå skal forstås i lyset af, at bispeeksamen

har samtalens karakter, og at biskoppernes selvforståelse ligger langt fra at ligne en censor til eksamen. Begge forhold risikerer at kamuffere magtforholdet. Og muligheden for at en kandidat ikke består ligger fjernt for biskopperne. Kun tre biskopper italesætter en magtrelation mellem sig selv og præstekandidaten i bispeeksamenssituationen.

Hvorvidt kandidaterne, der møder op til eksamensbordet, opfatter samtalen på samme måde, står hen i det uvisse. Det hører en anden undersøgelse til at søge svar på. Men spørgsmålet rejser sig unægtelig. For selvom eksamen ikke foregår ved en grøn fildug, og selvom biskopper, når de bliver spurgt, først og fremmest forbinder det med kvalitetstid, hvor to teologkollegaer drøfter teologi og kirke i en fælles interesse, så skal den ene part stå inde for den anden. Og alt det, der ligger uden om det talte ord, indikerer med al tydelighed et hierarki. Samtalen finder ikke sted på kandidatens kollegieværelse, men på en af de dyre matrikler. Den ene har en sekretær til at tage imod. Den anden sætter sig pænt i venteværelset. I denne overgang fra at være et studienummer til at være hyrde for en menighed står og falder det med, om biskopper beslutter sig for at ville meddele kollats til kandidaten.

Litteratur

- Abildgaard, Bodil, Erling Andersen, Lisbet Christoffersen og Per Melhof. 2023. "Indledning." I *Tilsyn i folkekirken*, red. Bodil Abildgaard, Erling Andersen, Lisbet Christoffersen og Per Melhof, 9-20. København: Eksistensen.
- Aristoteles. 1999. *Nicomachean Ethics*. 2. udgave, oversat af Terence Irwin. Indianapolis: Hackett Publishing Co.
- Betænkning 1544. 2014. *Folkekirkenes styre – Betænkning fra udvalget om en mere sammenhængende og moderne styringsstruktur for folkekirken*. Kirkeministeriet.
- Bjørnholt, Bente og Mads Leth Jakobsen. 2020. "Kvalitativ analyse: kodning." I *Metoder i statskundskab*, red. Kasper Møller Hansen, Lotte Bøgh Andersen og Sune Welling Hansen, 3. udg., 212-227. København: Hans Reitzels Forlag.
- Brinkmann, Svend. 2014. *Det kvalitative interview*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bryman, Alan. 2016. *Social Research Methods*. New York: Oxford University Press.
- Christiansen, Henrik. 1977. "Et par ord om bispeeksamen." *Aalborg Stiftsbog*, 25-26.

- Christiansen, Henrik. 1984. "Om bispeeksamen og ordination." *Præsteforenings Blad* 1984/1, 5-10.
- Christiansen, Henrik. 2007. "Om ordination – baggrunden for og teologien bag ritualerne af 1992 for præste- og bispevielse." *Præsteforeningens Blad* 2007/42, 860-869.
- Christoffersen, Lisbet. 2023. "Retlig analyse af det folkekirkelige tilsynsbegreb." I *Tilsyn i folkekirken*, red. Bodil Abildgaard, Erling Andersen, Lisbet Christoffersen og Per Melhof, 113-125. København: Eksistensen.
- Dahler-Larsen, Peter. 2020. "Display." I *Metoder i statskundskab*, red. Kasper Møller Hansen, Lotte Bøgh Andersen og Sune Welling Hansen, 3. udg., 228-248. København: Hans Reitzels Forlag.
- Garde, Kristine. 2008. *Præsteløftet. En retsteologisk og kirkeretlig undersøgelse af præsteløftets status og betydning*. København: ANIS.
- Habermas, Jürgen. 1983. *Moralbewusstsein und Kommunikatives Handeln*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen. 1987 (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns: Band 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen. 1991. *Erläuterungen zur Diskursethik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Harbsmeier, Eberhard. 1995. "b. Præsteembedets historiske udvikling." I *Praktisk teologi*, red. Eberhard Harbsmeier og Hans Raun Iversen, 199-210. København: ANIS.
- Harrits, Gitte Sommer, Carsten Strømbæk Pedersen, Bente Halkier og Anne Mette Møller. 2020. "Indsamling af interviewdata." I *Metoder i statskundskab*, red. Kasper Møller Hansen, Lotte Bøgh Andersen og Sune Welling Hansen, 3. udg., 180-221. København: Hans Reitzels Forlag.
- Raun Iversen, Hans. 2018. *Ny Praktisk Teologi – Kristendommen, den enkelte og kirken*. København: Eksistensen.
- Jacobsen, Anders-Christian. 2023. "Læretilsyn i den lutherske tradition." I *Tilsyn i folkekirken*, red. Bodil Abildgaard, Erling Andersen, Lisbet Christoffersen og Per Melhof, 97-110. København: Eksistensen.
- Jacobsen, Birthe. 1986. "Bispeeksamen og ordination." *Fyens Stiftsbog*, 25-29.

- Jørgensen, Anders. 2005. "Bispekollatsen – i retlig belysning." *Præsteforeningens Blad* 2005/32, 594-599.
- Jørgensen, Theodor. 1994. "Autoritet og norm – teologisk og juridisk belyst – med særligt henblik på det kirkelige embede." I *Kirkeretsantologi* 1994, red. Hans Gammeltoft-Hansen og Jørgen Stenbæk, 191-200. Selskab for Kirkeret, Aarhus.
- Kirkeordinansen. 1539. *Kirkeordinansen af 14. juni 1539*. Her benyttet www.danmarkshistorien.dk/vis/materiale/kirkeordinansen-14-juni-1539 (senest anvendt 15.2.2024).
- Kjærgaard, Lars Chr. 2023. "Biskoppens ledelsesret og præstens lydighedspligt – praksis i stiftet." I *Præstens tjenstlige forpligtelser. Kirkeretsantologi 2023. Kirkerettens retskilder – fra Reformationen til nu*, red. Lisbet Christoffersen, Martin Martensen-Larsen og Lars Christian Kjærgaard, 51-63. København: Eksistensen.
- Kvale, Steinar og Svend Brinkmann. 2009. *InterView – Introduktion til et håndværk*, 2. udg. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lüscher, Lotte S. 2019. *Ledelse gennem paradokset. Om ledelsesmæssig handlekraft i organisatorisk kompleksitet*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Nielsen, Mie Femø. 2010. *Positionering. Mellemlederes kommunikative arbejde med at skabe ledelsesrum og ledelsesret*. København: Samfundslitteratur.
- Nissen, Karsten. 2007. "Bispeeksamen og kollats." I *Pastoralteologi*, red. Helle Christiansen og Henning Thomsen, 367-376. København: ANIS.
- Nissen, Karsten. 2023. "Biskoppen som tilsynsmand." I *Tilsyn i folkekirken*, red. Bodil Abildgaard, Erling Andersen, Lisbet Christoffersen og Per Melhof, 23-34. København: Eksistensen.
- Stenbæk, Jørgen. 1994. "Bispeembedet i den evangelisk-lutherske danske folkekirke." *Præsteforeningens Blad* 1994/6, 113-125.
- Stubkjær, Henrik. 2023. "Tilsynets plads i biskoppens ledelsesfunktion." I *Tilsyn i folkekirken*, red. Bodil Abildgaard, Erling Andersen, Lisbet Christoffersen og Per Melhof, 113-125. København: Eksistensen.
- Thomsen, Henning. 2007. "Praktisk teologi og pastoralteologi – en indledning." I *Pastoralteologi*, red. Helle Christiansen og Henning Thomsen, 11-20. København: ANIS.
- Toft Bro, Henning. 2010. "Tanker omkring bispeeksamen og ordination." *Aalborg Stiftsbog 2010, 53. årgang*, 13-20.